

Rettslige reguleringer av og forutsetninger for demokrati

Forelesning i DRI2001, 23. august 2007
Herbjørn Andresen, Afm

Demokratispørsmål i DRI2001

- Demokrati → folkestyre; "vi styrer oss selv"
- Flere perspektiver på demokrati:
 - Folkevalgte organer på ulike nivå: Storting, fylkesting, kommunestyre
 - Direkte medbestemmelse vs. representative organer (direkte vs. indirekte)
 - Helhet (f.eks. partiprogrammer) vs. "lobbyister" eller enkeltsaker
 - Forholdet mellom folkevalgte organer og "profesjonell administrasjon"
 - Passivt "stemmekveg", aktive deltakere – plikter eller rettigheter?

Avgrensninger

- Et gjennomgående kjernespørsmål:
 - Hvordan påvirker (ulike typer) bruk av IKT samfunnsutviklingen?
 - Bruk av IKT i politiske organer
 - Bruk av IKT i forvaltningen
- Vi tar *ikke* opp ”alt som har med demokrati å gjøre”

(For eksempel ikke internasjonale politiske relasjoner, styreformspørsmål som monarki vs. republikk, ”tunge dilemmaer” som demokrati vs. rikets sikkerhet etc.)

Hovedpunkter av rettslig regulering

- Grunnloven: Maktfordeling og demokrati
- Valgloven etc.: Folkevalgte organer
- Andre spesifikke organisatoriske regler
- Rettslig regulering som forutsetning for demokrati:
 - (I) Myndigheters plikt til å ikke begrense borgernes deltakelse og meningsdannelse
 - (II) Myndigheters ”sørge for”-plikt – vern av den enkeltes muligheter for å delta og engasjere seg
- Er rettslig regulering av demokratiet i endring?
 - Utvikling fra flest regler av type (I) i retning av flest av type (II)?
 - Eller ”mer demokrati overalt” i lovgivningen?

Styreform og folkevalgte organer

- Grunnlovens maktfordelingsprinsipp (1814)
 - Følger den politiske filosofen Charles Montesquieus prinsipp om tredeling av makten; Lovgivende, utøvende og dømmende makt
 - Kapittel C i grunnloven regulerer at den lovgivende makt i Norge skal bestå av et folkevalgt Storting (representativt system)
 - *C. Om Borgerret og den lovgivende Magt (§§ 49 - 85)*
 - Regulerer både hvem som kan stemme, og hvem som kan velges
 - De som *kan* velges, har i prinsippet også plikt til å la seg velge
 - Stemmerett for norske borgere (av begge kjønn) over 18 år
 - Kvinner fikk stemmerett i 1913

Stemmerettsalder

- Stemmerettsalderen har vært senket i flere etapper
 - Stemmerettsalderen var 25 år i 1814
 - Senket til 23 år i 1919
 - Senket til 21 år i 1949
 - Senket til 20 år i 1967
 - Senket til 18 år i 1978
- Nylig nedstemt forslag: Å senke alderen til 16 år
 - <http://www.stortinget.no/inns/2006/200607-188-001.html>
 - Har vært mye debatt om å senke stemmerettsalderen, både i Norge og i flere andre land
 - Bekymring over valgdeltakelsen? Eller et "taktisk" ønske?
 - Noen kommuner ønsket prøveordning med stemmerett fra 16 år i dette valget, det ble ikke innvilget av kommunaldepartementet
 - Østerrike vedtok 5. juni i år – som første land – å senke til 16 år

Folkevalgte organer (forts.)

- Stortinget er også underlagt annen rettslig regulering enn valgbestemmelser
 - Stortingets egne ("selvpålagte") regler
 - Stortingets forretningsorden
 - Stortingets bevilgningsreglement
 - Reglement for åpne kontrollhøringer
 - Konstitusjonell sedvanerett
 - Særlig viktig er parlamentarismen, innført i 1884, regulerer forholdet mellom lovgivende og utøvende makt (regjering)
 - Stortingets eksterne organer (kontroll med forvaltningen)
 - Sivilombudsmannen, jf. Sivilombudsmannsloven (1962)
 - Riksrevisjonen, jf. Riksrevisjonsloven (2004)

Fylkesting og kommunestyre

- To separate nivåer, forskjellige samfunnsoppgaver
 - Unntak for Oslo, eneste kommune som ikke hører til under et fylke
- Kommuneloven (1992)
 - Rammeverk for oppgaver og organisering
 - Felles for både fylker og kommuner

Fylkesting og kommunestyre

(kommuneloven, forts.)

- Sterkt prinsipielt skille mellom politikk og administrasjon
 - Kommunestyre, formannskap, ordfører etc. på den ene siden, administrativ ledelse – ”rådmann” og andre fast ansatte – på den andre siden
- Innbyggerinitiativ (ny § 39a, gyldig fra juli 2003):
”Kommunestyret eller fylkestinget plikter selv å ta stilling til et forslag som gjelder kommunens eller fylkeskommunens virksomhet, dersom minst 2 prosent av innbyggerne, alternativt 300 i kommunen eller 500 i fylket, står bak forslaget.”

Folkevalgte organer, valgloven

- Valgloven (2002)
 - Felles rettslig ramme for Stortings-, fylkestings-, og kommunevalg
 - Stemmeretten: Noe videre for fylkestingsvalg og kommunevalg enn for Stortingsvalg
 - Også andre nordiske borgere, med relativt kort botid i kommunen og fylket
 - For andre lands statsborgere med mer enn 3 års botid i kommunen og fylket
 - Valgloven skal først og fremst sikre praktisk og betryggende *gjennomføring* av valgene

Rettslige reguleringer, "type I"

- I hvilken grad myndigheter har plikt til å *ikke* begrense borgernes deltakelse og meningsdannelse?
- Borgerne må ha mulighet til å bruke sine demokratiske rettigheter
 - Rett til å mene noe, ytre seg
 - Møtefrihet, rett til å organisere seg
 - Innsynsrett, rett til å vite
 - Myndighetene har derfor også på visse områder plikt til å utrede konsekvenser av ulike tiltak

Rettslige reguleringer, "type I"

- Ytringsfrihet, Grunnlovens § 100
 - Ny formulering av paragrafen i 2004, bl.a.:
"...Ytringsfrihedens Begrundelse i Sandhedssøgen, Demokrati og Individets frie Meningsdannelse."
- Menneskerettsloven (1999)
 - Innlemmet EMK (den europeiske menneskerettskonvensjon) fra 1950 i norsk rett
 - (også "presumert overensstemmelse" før 1999)
 - Møtefrihet, EMK art. 11
 - Diskrimineringsforbud, EMK art. 14
 - Ytringsfrihet, EMK art. 10

Rettslige reguleringer, "type I"

- Noen bestemmelser om åpenhet
 - Offentlighetsloven (allmennhetens innsyn i dokumenter)
 - Fortsatt "den gamle" fra 1970 som gjelder, men
 - Ny offentlighetslov vedtatt 19. mai 2006 (ikke trådt i kraft ennå)
 - Formålsparagraf i ny lov:
"Formålet med lova er å leggje til rette for at offentleg verksemd er open og gjennomsiktig, for slik å styrkje informasjons- og ytringsfridommen, den demokratiske deltakinga, rettstryggleiken for den enkelte, tilliten til det offentlege og kontrollen frå ålmenta. Lova skal òg leggje til rette for vidarebruk av offentleg informasjon."

Rettslige reguleringer, "type I"

- Noen bestemmelser om åpenhet (forts.)
 - Grunnloven § 84: "Stortinget holdes for aabne Døre, og dets Forhandlinger kundgjøres ved Trykken, undtagen i de Tilfælde, hvor det modsatte besluttes ved Stemmeferien."
 - Regler om dokumentoffentlighet for Stortinget
 - Saksbehandlingsregler i kommunale folkevalgte organer: kommuneloven kap. 6 (møteprinsippet, åpne møter mv)
 - Kommuneloven § 4: En plikt til å informere aktivt om kommunens virksomhet

Rettslige reguleringer, "type II"

- Myndigheters "sørge for"-plikt
 - Regler som pålegger forvaltningen en aktiv plikt til å legge til rette for demokrati
- Rett til utdanning
 - Universitets- og høyskoleloven (2005) § 3-8 (2), hovedregel om offentlige forelesninger
 - Utdanningens innhold – demokratisk verdiforankring
 - Barnehageloven (2005): "Barnehagen skal (...) skape et godt grunnlag for barnas utvikling, livslange læring og aktive deltakelse i et demokratisk samfunn"
 - Opplæringslova (1998): "Den vidaregåande opplæringa skal vere med på å utvide kjennskapen til og forståinga av dei kristne og humanistiske grunnverdiane, den nasjonale kulturarven vår, dei demokratiske ideane og den vitskaplege tenkjemåten og arbeidsmåten" (§ 1-2)

Rettslige reguleringer, "type II"

- Hvor langt rekker "sørge for"-plikten?
 - Sosial trygghet – Forutsetninger for å delta?
 - Trygdelovgivning og sosiallovgivning (rettigheter vs. behov)
 - Vern mot oppsigelser i arbeidsforhold
 - Vern om familie og hjem
 - Et demokrati med like muligheter til deltakelse og påvirkning forutsetter (antakelig) en viss minstestandard i sosial trygghet
 - Fattigdomsproblemet er også et demokratiproblem, men i hvor stor grad?
 - Det er likevel sjelden spor i lovgivningen av at lover som skal gi sosial trygghet er begrunnet med "mer demokrati" ("sørge for"-plikten er oftest av mer indirekte karakter)
 - "Hva som skal være det offentlige oppgaver og ansvar" er et alltid aktuelt politisk spørsmål
 - svarene finner man i stor grad i til en hver tid gjeldende lover

Er rettslig regulering av demokratiet i endring?

- Fundamentale regler, om maktfordeling og representativt demokrati, har endret seg relativt lite siste hundre år
 - Man kan se en viss utvikling fra regler som "hindrer myndighetene i å begrense" til regler som skal styrke mulighetene for deltakelse
 - Kanskje fordi "retten til å velge våre representanter til å styre oss" er så grunnfestet?
 - Problemet i dag er kanskje i større grad å få folk til å "gidde"?

Er rettslig regulering av demokratiet i endring?

- En del "mindre fundamentale" endringer:
 - Både aktiv deltakelse i demokratiet og tilslutning til demokratiet som verdigrunnlag har kommet oftere inn i formålsparagrafer til lover
 - Man kan (kanskje) si det slik at lovgiver har opplevd et større behov de senere år for å tydeliggjøre at formålet med mange nye lover er å styrke demokratiet
 - Det kommer til uttrykk både som regler av "type I" og av "type II" (som jeg har kalt dem her...)